

Ćwikła, Leszek / Kosyło, Andrij

Konstytucja Filipa Orlika z 1710 roku

Czasy Nowożytne 18-19, 55-68

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrij Kosyło (*Łuck*)
Leszek Ćwikła (*Lublin*)

Konstytucja Filipa Orlika z 1710 roku

W 1648 r. Bohdan Chmielnicki podjął próbę utworzenia państwa ukraińskiego. Gdy spełnienie żądań Kozaków ze strony Rzeczypospolitej odwlekało się, zaczęto szukać pomocy i opieki u monarchy moskiewskiego. Mimo iż porozumienie z państwem moskiewskim nosiło charakter wojskowy, to z czasem nabrało charakteru polityczno-państwowego. Początkowo, po przyłączeniu Lewobrzeżnej Ukrainy do państwa moskiewskiego, posiadała ona cechy autonomii, ale po objęciu w 1682 r. tronu carskiego przez Piotra I rozpoczęła się zakrojona na szeroką skalę akcja przekształcania jej w zwykłą prowincję, bo od samego początku sojuszu Moskwa wszelkimi sposobami starała się przekształcić Ukrainę w część składową swojego imperium¹.

Wśród Kozactwa, będącego podstawą społeczeństwa ukraińskiego, narastało niezadowolenie z polityki Moskwy, dlatego też w 1687 r. na hetmana Ukrainy został wybrany Iwan Mazepa, który prowadził politykę stopniowego uniezależniania od niej. W 1708 r., gdy toczyła się wojna pomiędzy Szwecją a Moskwą, Mazepa, mając nadzieję na uzyskanie pełnej niezależności dla Ukrainy, zerwał wszystkie stosunki z Moskwą i zawarł sojusz wojskowy ze Szwecją i Rzeczpospolitą. Ugoda nawiązywała do traktatu hadziackiego z 1658 r., a więc Ukraina, jako Księstwo Ruskie, miała stać się pełnoprawnym członem federacji polsko-litewskiej, a gwarantem dotrzymania ugody miał zostać król szwedzki². Jednakże na skutek zwycięstwa armii rosyjskiej nad wojskami szwedzko-ukraińskimi pod Połtawą 8 lipca 1709 r. na większości terytorium Ukrainy odnowiono panowanie moskiewskie, co pociągnęło za sobą likwidację zwolenników Mazepy. Hetman wraz z wojskiem kozackim zmuszony był uciekać do Turcji (osiadł w Benderach)³.

¹ O. Subtelnij, *Ukraina: historia*, przekład z angielskiego Ju. I. Ševčuka, Kijiv 1992, s. 115-128.

² N. Jakowenko, *Historia Ukrainy od czasów najdawniejszych do końca XVIII wieku*, przekład O. Hnatiuk, K. Kotyńska, Lublin 2000, s. 274.

³ W. A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław–Warszawa–Kraków 20013, s. 135-138. J. Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704-1709*, Kraków 1925, s. 302-308. Szerzej na temat działalności Iwana Mazepy zob. O. Ogloblin, *Get'man Ivan Mazepa ta jogo doba*, N'ju-Jork, Kijiv, L'v'v, Paryż, Toronto 2001; N. Kostomarov, *Mazepa i mazepincy*, S.-Peterburg 18852, s. 1-591.

W nocy z 21 na 22 września 1709 r. hetman kozacki zmarł. W związku z tym ukraińscy dowódcy wojskowi, przygotowujący się do nowej ofensywy przeciwko Piotrowi I, 16 kwietnia 1710 r. wybrali na jego następcę Filipa Orlika. Filip Orlik urodził się w 1672 r. we wsi Kosut (Kosucie) w powiecie oszmiańskim na zachodniej Białorusi. Jego matka Irena (lub Anna) z Małachowskich była wyznania prawosławnego, a ojciec Stefan był szlachcicem (herbu Nowina) wyznania katolickiego. Ród Orlików miał korzenie czeskie (w czasie wojen husyckich jeden z przodków przeniósł się do Polski w okolice Krakowa, a następnie na Litwę)⁴. Filip uczęszczał do szkoły na Litwie, ale nie wiadomo, w jakiej miejscowości, a następnie uczył się w kolegium jezuickim w Wilnie. Po śmierci ojca w bitwie pod Chocimiem w 1673 r. przyszyły hetman wraz z matką przenieśli się do Kijowa, gdzie Filip kontynuował naukę w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej. Po zakończeniu edukacji został on sekretarzem kancelarii metropolity kijowskiego. Następnie mianowano go pisarzem w Kancelarii Generalnej Wojska Zaporoskiego i zaczął blisko współpracować z Iwanem Mazepą. Iwan Mazepa mianował Orlika w 1706 r. pisarzem generalnym. Po przegranej bitwie pod Połtawą znalazł się wraz z hetmanem na wygnaniu⁵.

W dniu wyboru Orlika na hetmana doszło do zawarcia ugody między nim a starszyzną i wojskiem. Jej efektem było ogłoszenie *Konstytucji Praw oraz Wolności Wojska Zaporoskiego* (*Pacta et Constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis*), które obecnie w ukraińskiej nauce historycznej i przez konstytucjonalistów są nazywane *Konstytucją Filipa Orlika* (dalej – *Konstytucja*) lub *Konstytucją benderską*⁶. W akcie tym Orlik zapowiedział utworzenie niepodległej Ukrainy pod protektorem Karola XII.

Konstytucja Filipa Orlika składa się z preambuły oraz XVI artykułów⁷. Z treści *Konstytucji* wynika, że autorzy pragnęli nadać jej formę umowy społecznej między Hetmanem, Wojskiem Zaporoskim oraz narodem ukraińskim (ruskim). W szczególności zaznaczono to w preambule w słowach: *fiat ad perpetuam Exercitus Zaporoviensis gentisque rossiacae gloriam et memoriam*⁸.

⁴ F. Rawita-Gawroński, *Filip Orlik. Nieznany hetman kozacki*, w: tenże, *Studia i szkice historyczne*, seria 2, Lwów 1900, s. 38-39. Przodkowie Filipa Orlika, bracia czeszy Filip i Samuel Orlikowie brali udział m.in. w toruńskim synodzie generalnym 1595, który zajmował się m.in. planowaną wówczas polityczno-religijną unią protestancko-prawosławną. W. Sławiński, *Toruński synod generalny 1595 r.*, Warszawa 2002, s. 206-220, 304.

⁵ B. D. Krupnic'kij, *Get'man Pilip Orlik*, Mjunchen 1956, s. 9-14; Jakowenko, dz. cyt., s. 279.

⁶ Subtel'nij, dz. cyt., s. 204-211. Tekst *Konstytucji* został sporządzony w języku łacińskim.

⁷ Łaciński tekst *Konstytucji* został opublikowany w obecnie trudno dostępnej pracy: *Bodjanskij O., Perepiska i drugija bumagi Švedskago korolja Karla XII, pol'skago Stanislava Leščinskago, tatarskago chana, tureckago sultana, general'nago pisarja F. Orlika i kiewskago voevody, Josyfa Potockago na latinskom i pol'skom jazykach*, w: *Čtenija v imperatorskom o-ve istorii i drevnostej rossiskich pri Moskovskom un-te*, Kniga 1, Moskva 1847. Ostatnio ukazało się jego krytyczne wydanie w pracy: *Konstitucija Ukrajins'koji get'mans'koji deržavi 1710 r. (staroukrajins'koju, latins'koju, ukrjins'koju ta angljjs'koju movami). Vidannja podarunkove*, Kijiv-L'vëv 1997. Cytaty w niniejszym artykule pochodzą z drugiej publikacji.

⁸ Tamże.

Dalej w preambule przedstawiono historyczny mit dotyczący pochodzenia Kozactwa oraz narodu ukraińskiego (ruskiego), sytuację polityczną, w jakiej znalazł się naród ukraiński oraz uzasadniono jego prawo do samostanowienia. Historyczna biografia „narodu kozackiego” skonstruowana została jako odbicie mitu sarmackiego, przypisującego szlachcie pochodzenie od wojowniczych „Sarmatów”. Kozacki wariant legendy znalazł dla Kozaków analogicznych przodków „w scytyjskim rodzie Chazarów”. Zaćmienie wielkości Kozaczyzny dokonane zostało przez królów polskich, którzy podporządkowali cały naród Królestwu Polskiemu. Ale Bóg zesłał wyzwoliciela, dla którego najważniejsze były: *orthodoxae religionis, patriae legum et libertatum veterum*. Był nim *aeviternae memoriae* Bohdan Chmielnicki, który jednak zbyt zaufał Moskwie, już wtedy dążącej do podporządkowania sobie Kozaków. Dla odwrócenia grożącej zagłady wystąpił Mazepa.

Po wstępie historycznym przedstawiony został własny program. Artykuł I Konstytucji poświęcono sprawom wiary, która *inter tres virtutes Theologicas primum tenet locum*. Autorzy stwierdzają, że wyznaniem Kozaków jest wyznanie prawosławne i nigdy nie przyjęli oni innej religii. Natomiast jedyną przyczyną sprawiedliwej – ich zdaniem – wojny przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej, rozpoczętej przez *gloriosae memoriae* hetmana Bohdana Chmielnickiego z Wojskiem Zaporoskim była potrzeba obrony *Fide sua Orthodoxa, quae variorum gravaminum compulsu a potestate Polonorum coacta fuerat ad unionem cum Ecclesia Romana*. Efektem działań kozackich było usunięcie obcej religii z Ojczyzny. Obecnie zaś, po wyzwoleniu spod panowania moskiewskiego, obowiązkiem Hetmana ma być przeciwdziałanie ponownemu wprowadzeniu obcej religii w Państwie Kozackim. W szczególności nie powinien on wyrażać zgody na osiedlanie się wyznawców innych religii. Przeciwnie, powinien wszelkimi sposobami przyczyniać się do rozwoju Kościoła prawosławnego i w tym celu konieczne jest uniezależnienie metropolii kijowskiej od patriarchatu moskiewskiego i ponowne poddanie jej pod zwierzchnictwo patriarchatu w Konstantynopolu⁹.

⁹ Tamże, art. I. Metropolia kijowska znalazła się pod kanoniczną zależnością patriarchy moskiewskiego w 1685 r., kiedy to Moskwa uzyskała zgodę od żyjącego pod presją Turcji patriarchy konstantynopolińskiego na zmianę jej przynależności jurysdykcyjnej. Z polecenia Moskwy zwołano sobór w Kijowie, na którym wybrano metropolitę wyświęconego przez patriarchę moskiewskiego. Został nim zwolennik Moskwy książę Hedeon Światopołk-Czetyrtyński – biskup łucki. Duchowieństwo kijowskie, które nie wzięło udziału w tym „moskiewskim” soborze, zwołało swój sobór, ostro protestując przeciwko narzuconemu im metropolicie, ale bezskutecznie. Moskalofilska postawa biskupa Czetyrtyńskiego doprowadziła do osłabienia prawosławia ukraińskiego, ponieważ Moskwa uzyskała coraz większe możliwości wtrącania się w sprawy opanowanej przez siebie Cerkwi prawosławnej na ziemiach ukraińskich należących do Rzeczypospolitej; zob. Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii izdavaemyj Vremennoju Kommissesju dla razbora drevnich aktov vysočajsze učreżdennoju pri Kiewskom voennom, Podol'skom i Wołynskom General-Gubernatore, cz. 1, t. 5, Kiev 1872, nr 38, s. 164-166; nr 12, s. 55-59. Na ten temat zob. F. I. Titov, *Russkaja pravoslavnaja cerkov v polsko-litovskom gosudarstve v XVII-XVIII v.*, t. I, cz. 1: 1654-1725, Kiev 1905, s. 92-102; L. Bienkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Kraków 1970, s. 825-

Artykuł II poświęcony został granicom państwa ukraińskiego. Tak więc przypomniano, że przebieg granic wcześniej ustalono w umowach między Ukrainą, Rzeczpospolitą, Moskwą oraz Imperium Otomańskim. W szczególności granica z Rzeczpospolitą ma przebiegać na rzece Słucz (co zresztą zagwarantowała Rzeczpospolita jeszcze Bohdanowi Chmielnickiemu). Hetman został zobowiązany do zabiegania u króla Szwecji, by ten stał się gwarantem nienaruszalności granic państwa. Ponadto powinien on poprosić Karola XII, by do układu z Moskwą dołączono dodatkową umowę o uwolnieniu wszystkich jeńców i wynagrodzeniu wszystkich strat, które Ukraina poniosła na skutek wojny¹⁰. Bezpieczeństwo zewnętrzne państwa miało być – zgodnie z artykułem III – wzmocnione sojuszem z Tatarami, dawnym sojusznikiem Kozaczyzny. W przyszłości zaś Hetman musi dołożyć wszelkich starań, by sojusz ten był utrzymany¹¹. Powinien on także dopilnować, by w przyszłym układzie pokojowym między Szwecją i Moskwą ta ostatnia zobowiązała się do usunięcia z terytorium Państwa Ukraińskiego wszystkich umocnień i fortec i niebudowania ich tam w przyszłości (artykuł IV)¹².

Stolicą państwa – zgodnie z artykułem XIII *Konstytucji* – ogłoszono *metropolis urbs Rossiae – Kijów*¹³.

Podstawy „dobrego ustroju państwa”, który „przystoi wolnemu narodowi”, zamieszczono w artykułach VI, VII i VIII *Konstytucji*. Jego podstawową gwarancją miał stać się system ograniczeń władzy Hetmana poprzez wybieralne organy. I tak artykuł VI określał sposób wyboru najwyższego przedstawicielskiego organu państwowego, jakim była Rada Generalna. W skład Rady Generalnej wchodziłi: Starszyzna Generalna, pułkownicy ze swoimi podoficerami i setnikami, „generalni doradcy ze wszystkich pułków” oraz posłowie Niżowego Wojska Zaporoskiego.

Starszyzna Generalna była stałym organem doradczym przy Hetmanie oraz pełniła funkcje organu władzy wykonawczej. Pułkownicy byli urzędnikami państwowymi, którzy pełnili funkcje kierowników terenowych organów władzy. Generalnych doradców wybierano w każdym pułku, będącym jednostką administracyjno-terytorialną, w drodze wolnych wyborów, spośród *insignes veteranos, prudentes et bene meritos viros*. Natomiast posłowie Niżowego Wojska Zaporoskiego reprezentowali jego interesy w Radzie Generalnej¹⁴.

Zgodnie z artykułem VI *Konstytucji*, Rada Generalna posiadała prawo podejmowania decyzji w najważniejszych sprawach państwowych, w szczególności:

– Ojczyzny jako całości;

856; W. Mokry, *Stosunek państwowych i cerkiewnych władz moskiewskich do ukraińskiej Cerkwi prawosławnej i unickiej w wiekach XVII-XX*, w: *Unia brzeska: geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*, pod red. R. Łuźnego, F. Ziejki, A. Kępińskiego, Kraków 1994, s. 84-85.

¹⁰ *Konstytucja Ukrajins'koji get'mans'koji derżavi 1710 r.*, art. II.

¹¹ Tamże, art. III.

¹² Tamże, art. IV.

¹³ Tamże, art. XIII.

¹⁴ Tamże, art. VI.

- w sprawach dobra ogólnego;
- we wszystkich sprawach publicznych.

Artykuł ten pozbawiał Hetmana prawa podejmowania najważniejszych decyzji bez zgody Rady Generalnej. Czytamy tam, że bez wcześniejszej decyzji i zgody Rady Generalnej, Hetman sam nie powinien niczego ani zaczynać, ani rozstrzygać, ani realizować.

Ustawa przewidywała trzy sesje Rady Generalnej, *quolibet anno in Residentia Ducali obeunda*:

- pierwsza – w święto Bożego Narodzenia,
- druga – na Wielkanoc,
- trzecia – w święto Matki Boskiej Opiekunki (1 [14] października).

Na czele państwa stał Hetman, wybierany w wolnych wyborach, w czasie publicznej rady. Jak wynika z treści artykułu VI, taką radą publiczną w przyszłości powinna być Rada Generalna. *Konstytucja* nie przewidywała okresu, na jaki miał być wybierany Hetman.

Hetman otrzymywał szeroki zakres pełnomocnictw. Świadczy o tym szczególnie treść artykułu VI, zgodnie z którym, jeżeli między sesjami Rady Generalnej zaszła potrzeba rozstrzygnięcia spraw nie cierpiących zwłoki, to w takiej sytuacji Hetman posiadał *omni potestatis et auctoritatis libertate regendorum dirigendorumque talium negotiorum cum consilio Generalium Primorum*.

Oprócz tego w *Konstytucji* wielokrotnie zamieszczono zastrzeżenia, że Hetman nie może uzurpować sobie władzy. Wszystkie ważniejsze sprawy państwowe miał on konsultować, według własnego mniemania niczego nie powinien zaczynać ani rozstrzygać, ani realizować. W celu uniemożliwienia Hetmanowi uzurpacji władzy, *Konstytucja* przewidywała środki kontroli w stosunku do niego ze strony Rady Generalnej oraz Starszyny Generalnej. W szczególności artykuł VI zabraniał Hetmanowi prowadzenia korespondencji międzynarodowej bez wiedzy Starszyny Generalnej, a także zabraniał prowadzenia jakiegokolwiek innej tajnej korespondencji¹⁵.

Zgodnie z artykułem X *Konstytucji*, Hetman pełnił funkcję głównodowodzącego Wojska Zaporoskiego. Także zgodnie z tym artykułem Hetman był gwarantem praw wszystkich mieszkańców państwa¹⁶.

¹⁵ Tamże. Odpowiedni fragment brzmi w sposób następujący : *Itidem si pervenerint aliquae litterae de extraneis regnis ac regionibus ad Illustrissimum Ducem destinatae, tunc eas oportebit excellentiam suam Primoribus Generalibus communicatorum responsoriasque manifestaturam, neque occultaturam fore correspondentias literales, praecipue exoticas, et illas, quae possunt integritati patriae bonoque publico damnum inferre.*

¹⁶ Tamże, art. X: *Sicut omnis patriae Exercitusque Zaporoviensis ordo pro munere ministerii ab Illustrissimo Duce regendus introspectendusque sit, ita praecipue sollicita cura huic invigilandum incumbit, ne populo gregario et plebeio nimia imponantur gravamina, oppressiones et violentae extorsiones, quibus compulsus, relictis suis incolatibus, aliena solent petere regna et extra patrios limites*

Odrębny organ przy Hetmanie stanowiła Starszyzna Generalna. Hetman mógł podejmować wszystkie ważniejsze decyzje jedynie po zaczerpnięciu jej opinii. Pełniła ona także funkcje władzy wykonawczej, na co wskazuje treść artykułu VIII *Konstytucji*¹⁷.

Najwyższym organem władzy sądowniczej był Sąd Generalny. Sąd powinien działać w sposób niezależny, ponieważ Hetman nie powinien karać sam. *Generali Iudicio (...) unde qualis non in favorem, neque hypocrisis feretur sententia, cuilibet iure victo subeunda restet. Konstytucja* nie zawiera wyczerpującego wyliczenia spraw, dla których był on właściwy. Zgodnie z artykułem VII Sąd Generalny miał pełnić rolę arbitra w przypadku sporów między Hetmanem a Starszyzną Generalną, pułkownikami, generalnymi doradcami oraz innymi urzędnikami. Czytamy tam: *Si quis ex Primoribus Generalibus, Colonellis, Generalibus Consiliariis insignibus Com-militonibus caeterisque omnibus Officialibus, insuper et gregariis, crimenvē laesi Ducalis honoris nefario ausu commiserit, aliove aliquo casu culpabilis apparuerit, tunc tales criminis reos ipse Illustrissimus Dux privata Sua vindicta et activitate punire non debet, sed talis criminalisve, accidentalisve causa Generali Iudicio committenda sit*¹⁸.

Ponadto *Konstytucja* gwarantowała wolność słowa oraz możliwość wniesienia skargi na Hetmana. Zgodnie z artykułem VI, jeżeli w postępowaniu Hetmana zostałyby dostrzeżone coś sprzecznego ze sprawiedliwością lub takiego, co jest niezgodne z prawem lub zagraża wolnościom i jest niebezpieczne dla Ojczyzny, wówczas

pro allevandis tantis oneribus commodiorem, molliorem placidioremque quaerere vitam. Qua propter ne Domini Colonelli, Centuriones, Atamani, Officiales ac Tribuni plebis plus audeant operationes suas domesticas familiares et particulares, gregario plebeioque hoc, praesertim, qui nec ministerio eorum stricta dependentia subditur, nec personalem concernit possessionem, expedire falcandum foenum, ad colligendam messem, ad muniendos aggeres adigere, rapinis violentaque fundorum emptione, vim inferre, pro vili aliqua culpa de tota substantia mobili ac immobili spoliare. Artifices absque solutione ad perficienda domestica artem ipsorum mechanicam spectantia opera cogere Cosacisque privatas missiones absolvere, tenebitur Illustrissimus Dux ea, qua pollet activitate, tantos abusus prohibere ipseque illos imitando exemplo evitare, atque adimplere. Quandoquidem vero omnia gravamina et rapinae in oppressionem miserae gentis plebeiae originem suam ducunt de ambitionis pretio subsellia petentibus et appetentibus, qui non fidendo nec fundando se in meritis ambiendoque insatiabili appetitu pro privato suo lucro curules equestres plebeiosque corrumpunt captantque Ducis animum illicio munerum, quibus nituntur sine liberis votis contra ius et aequum in apicem dignitatum Chiliarchialium caeterorumque ministeriorum. Igitur serio statuitur, ne Illustrissimus Dux omni munerum genere respectibusque ductus ulli praevia appretiatione fascēs Chiliarchiales aliaque equestria et plebeia officia conferat, vique illata in illa intrudat, sed semper tum equestres cum et plebeii Officiales, et praesertim Colonelli eligendi sint liberis vocibus et votis, et post electionem Ducali potestate confirmandi; tamen horum Tribunalium electio non sine consensu Ducali celebranda absolvendaque sit. Eandem legem incumbit et Colonellis observare, nec appretiatia dextra privatisque respectibus sine liberis totius districtus suffragiis, Centuriones aliosque Officiales creare ac propter particulares offensas de officiis deponere.

¹⁷ Tamże, art. VIII.

¹⁸ Tamże, art. VII.

starszyzna, pułkownicy i doradcy mogli skorzystać w pełni ze swobody słowa i prywatnie, czy – gdy będzie wymagać tego nadzwyczajna konieczność – publicznie lub na radzie, mogli złożyć skargę na Hetmana, domagając się od niego sprawozdania co do naruszenia prawa i wolności Ojczyzny. Na tego typu reakcje Hetman nie powinien ani się obrażać, ani się mścić – ale przeciwnie, powinien postarać się poprawić własne postępowanie¹⁹.

Całe terytorium Państwa Ukraińskiego było podzielone na jednostki administracyjno-terytorialne – pułki. Na czele pułku stał pułkownik. Zgodnie z artykułem X *Konstytucji*, pułkownik był wybierany przez ludność miejscową pułku w drodze wolnych wyborów. Po obsadzeniu w ten sposób stanowiska przez konkretną osobę, wybór był zatwierdzany przez Hetmana.

Wszystkie inne osoby pełniące określone funkcje w pułku także – zgodnie z artykułem X – były wybierane w drodze wolnych wyborów przez miejscową ludność, a następnie zatwierdzani przez Hetmana²⁰. Pułkownik oraz jego aparat złożony z urzędników faktycznie pełnili funkcje miejscowej administracji.

Pułki dzieliły się na mniejsze jednostki – sotnie. Na czele sotni stał sotnik, któremu podlegał aparat administracyjny w postaci urzędników. Sotnicy oraz ich urzędnicy też powinni być wybierani przez ludność sotni w wolnych wyborach. Artykuł X *Konstytucji* zakazywał wyznaczania oraz zwalniania sotników przez pułkowników.

Przed objęciem stanowiska, urzędnik państwowy (członek Starszyny Generalnej, pułkownicy, doradcy generalni, skarbnicy i inni urzędnicy) miał złożyć przysięgę w formie publicznej, do czego zobowiązywał art. VI²¹.

W artykule IX *Konstytucji* były zawarte podstawy systemu finansowego państwa. System ten nadzorował Generalny Skarbnik, którego wyznaczał Hetman za zgodą Rady Generalnej. Powinien to być *vir insignis, emeritus, dives opum et rectus corde*. Generalny Skarbnik w swojej działalności musiał uwzględniać wskazówki Hetmana. Oprócz tego artykuł IX zakazywał Hetmanowi przeznaczać dochody państwowe dla własnych korzyści. Natomiast dla zaspokojenia potrzeb hetmańskiej rezydencji wydzielono odrębne źródła dochodów, w szczególności dochody z pułku hetmańskiego i inne.

W terenie finansami państwowymi zajmowali się skarbnicy pułkowi, którzy podlegali Skarbnikowi Generalnemu. W każdym pułku miejscowa ludność spośród siebie wybierała po dwóch skarbników pułkowych. Wybory zatwierdzała wspólna uchwała dwóch stanów: Kozaków i prostej ludności.

¹⁹ Tamże, art. VI.

²⁰ Tamże, art. X.

²¹ Stanowi o tym następujący fragment art. VI: *Ut vero efficiatur interveniat Duci in peragendis secretis et publicis consiliis cum Generalibus Primoribus, Colonellis Generalibusque Consiliariis communicativa confidentia, cuilibet eorum in obeundo officio suo, fides patriae, fidelitas candida L uci, observantia munerum ministerio suo corporaliter secundum formam iuramenti publico laudo contentam iuranda sit.*

Do obowiązków skarbników pułkowych należało:

- pobór podatków;
- kontrola publicznych przychodów i wydatków;
- wypłata sum z państwowego skarbcza;
- określanie i pobór przychodów państwowych oraz ich przekazanie Generalnemu Skarbnikowi.

Ze swej działalności skarbnicy pułkowi każdego roku powinni byli składać sprawozdanie.

Konstytucja przewidywała również ograniczenia co do mieszania się pułkowników w sprawy skarbników pułkowych. Tak więc zapisano: *dominis Colonellis autem nullum itidem praetendendum sit interesse aerarii Chiliarchatus, sed contenti esse debent proventibus et beneficiis officii sui*²².

Oprócz wskazania podstaw systemu finansowego państwa, w *Konstytucji* rozstrzygnięto również niektóre konkretne zagadnienia z zakresu opodatkowania. Zatem artykuł XV znosił powszechny podatek dla wszystkich mieszkańców Ukrainy, przeznaczony na opłatę dla konnych i pieszych wojskowych. Zmniejszenie się dochodów w tym przypadku powinno być regulowane poprzez odpowiednie ograniczenie wydatków²³.

Artykuł XVI zaś zawiera ograniczenia poboru myta (opłat celnych). *Commissarii Nundinarii* – jak czytamy – *ut solum munus nundinarium ab iis, qui ad hoc sunt obligati et non ab egenis hominibus provendenda vel comparanda vilire domesticae necessitatis causa nundinas adeuntibus recipiant*. Podatek rynkowy należało pobierać tylko od towarów i w zakresie wyznaczonym w uniwersałach hetmańskich. Komisarze rynkowi nie mogli też zajmować się wymierzaniem sprawiedliwości w sprawach karnych i innych²⁴.

Z kolei artykuł XII przewidywał powołanie specjalnej komisji, która miała sporządzić spis wszystkich majątków publicznych znajdujących się w posiadaniu osób piastujących funkcje publiczne. Na podstawie tego spisu Hetman wraz z Radą Generalną powinni rozstrzygnąć, kto posiada majątki te zgodnie z prawem, a kto musi je zwrócić. Komisja miała także ustalić wysokość podatków od posiadanych majątków publicznych²⁵.

Artykuł XIV dotyczy kwestii wprowadzenia kontroli państwowej odnośnie nadużywania korzystania przez osoby publiczne z prawa do podróży na koszt państwa. W tym celu w każdym mieście należy powołać podskarbiego, który oprócz kontroli innych wydatków państwowych zajmowałby się powyższą kwestią. Artykuł ten przewiduje utworzenie przez Hetmana za zgodą Rady Generalnej poczty państwowej²⁶.

²² Tamże, art. IX.

²³ Tamże, art. XV.

²⁴ Tamże, art. XVI.

²⁵ Tamże, art. XII.

²⁶ Tamże, art. XIV.

Konstytucja Filipa Orlika zawiera również artykuły poświęcone ochronie praw społecznych. Zgodnie z artykułem V, w mieście Terechtemirów²⁷ na koszt państwa miał zostać zbudowany szpital dla chorych i ubogich Kozaków z bezpłatnym wyżywieniem – *xenodochium in ea pro Cosacis longo senio praessis extremaque egestate oppressis, atque cicatricibus lassatis, sumptu publico erigendum, nec non victum et amictum illis procurandum fore*²⁸.

Artykuł XI *Konstytucji* przewidywał ulgi dla pewnych kategorii osób. Chodziło o wdowy Kozaków i ich dzieci. Także gospodarstwa kozackie w okresie, gdy Kozak brał udział w wyprawie wojennej, były zwolnione od wszelkich powinności, prac społecznych oraz od płacenia podatków²⁹.

Artykuł X *Konstytucji* zabraniał urzędnikom państwowym zmuszania ludzi, nie pozostających w stosunku do nich w zależności służbowej lub osobistej, do wykonywania jakichkolwiek powinności. W szczególności w artykule zaznaczono: *qua propter ne Domini Colonelli, Centuriones, Attamani, Officiales ac Tribuni plebis plus audeant operationes suas domesticas familiares et particulares, gregario plebeioque hoc, praesertim, qui nec ministerio eorum stricta dependentia subditur, nec personalem concernit possessionem, expedire falcandum foenum, ad colligendam messem, ad muniendos aggeres adigere, rapinis violentaque fundorum emptione, vim inferre, pro vili aliqua culpa de tota substantia mobili ac immobili spoliare*.

Powyższa analiza *Konstytucji* wskazuje, że akt ten określał podstawowe zasady ładu społecznego i państwowego, sposób powoływania centralnych organów władzy państwowej (Hetman, Rada Generalna, Starszyzna Generalna) oraz organów władzy lokalnej (pułkownicy i sotnicy), dawał narodowi prawo do samostanowienia, jak również podstawowe prawa obywateli.

W *Konstytucji* wyraźnie została zapisana idea suwerenności narodu. Świadczy o tym fakt, iż najwyższa władza w państwie należała do Rady Generalnej, składającej się z przedstawicieli wybieranych w drodze wolnych wyborów (doradcy generalni, pułkownicy, posłowie Niżowego Wojska Zaporoskiego). Hetman również był wybierany w wolnych wyborach na publicznej radzie. Organy władzy lokalnej (pułkownicy oraz sotnicy) byli wybierani przez mieszkańców odpowiednich jednostek administracyjno-terytorialnych. Stąd też można z pewnością stwierdzić, iż źródłem władzy w państwie w myśl przepisów *Konstytucji* był naród.

Poza tym *Konstytucja* zawiera zasadę podziału władz na: ustawodawczą, organem której była Rada Generalna, wykonawczą, z Hetmanem i Starszyzną Generalną oraz sądowniczą, z Sądem Generalnym. Organami władzy lokalnej byli pułkownicy i sotnicy. W odrębną zaś strukturę wydzielono finansowe organy państwa – Skarbnika Generalnego oraz skarbników pułkowych³⁰.

²⁷ Osadę Terechtemirów nadał Kozakom w roku 1575 król Stefan Batory, nakazując założenie tam szpitala dla wysłużonych wojowników, zob. A. S. Kamiński, *Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów 1505-1795*, Lublin 2000, s. 78.

²⁸ *Konstitucija Ukrajin's'koji get'mans'koji deržavi 1710 r.*, art. V.

²⁹ Tamże, art. XI.

³⁰ *Istorija deržavi i prava Ukrajin*, Kijiv 1996, s. 78-79.

W *Konstytucji* przewidziano również mechanizmy umożliwiające każdemu z ośrodków władzy pewną ograniczoną kontrolę poczynań pozostałych ośrodków. Tak więc:

– Hetman nie mógł prowadzić tajnej korespondencji bez wiedzy Starszyny Generalnej (artykuł VI *Konstytucji*);

– Starszyna Generalna, pułkownicy i doradcy generalni cieszyli się całkowitą wolnością słowa oraz mogli złożyć skargę na Hetmana (artykuł VI *Konstytucji*);

– Hetman nie mógł osobiście ukarać osoby, która dopuściła się obrazy jego czci. Rozstrzygnięcie tego typu spraw było zastrzeżone dla Generalnego Sądu (artykuł VII *Konstytucji*);

– Pułkownicy oraz sotnicy byli wybierani w wolnych wyborach, ale zatwierdzał ich Hetman;

– *Konstytucja* zabraniała Hetmanowi oraz pułkownikom wtrącania się w działalność Skarbnika Generalnego oraz skarbników pułkowych (artykuł IX *Konstytucji*).

Analizując treść poszczególnych artykułów *Konstytucji* łatwo można dostrzec pewne rozwiązania ustrojowe funkcjonujące w Rzeczypospolitej, a zapisane w Artykułach henrykowskich z 1573 r. Dzisiaj nie sposób dokładnie ustalić, kto układał tekst, ale zapewne decydujący głos miał tu sam Orlik, któremu bliskie były elementy polskiej demokracji szlacheckiej³¹. Szlacheckie sympatie hetmana do Rzeczypospolitej wynikały zaś m.in. z tego, iż był on wychowankiem szkół polskich i Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, która miała w znacznym stopniu charakter łańcisno-polski i pozostawała jeszcze nadal pod wpływem kultury polskiej. W procesie nauczania w Akademii bardzo ważną rolę odgrywał język polski, którego nauka jako odrębnego przedmiotu utrzymała się przez cały wiek XVIII³². Wiadomo z napisanego przez Orlika diariusza, że w Akademii słuchał on wykładów retoryki i filozofii Jaworskiego³³. Między innymi to spowodowało, że hetman do końca życia był wyraźnie związany z polskim kręgiem kulturowym; utwory swe pisał, będąc obdarzony pewnym talentem pisarskim, po polsku, chociaż w polityce kierował się interesem ukraińskim. Stąd też w *Konstytucji* postanowił połączyć pewne elementy konstytucjonalizmu szlacheckiego z koniecznymi i specyficznymi tradycjami samorządu kozackiego. Trudno zaś zgodzić się z opinią N. V. Jefremovej, która nie dostrzega wpływów polskich na treść *Konstytucji*. Autorka stwierdza, że poza paktami konwentami, zapewne znanymi w otoczeniu Orlika, twórcy *Konstytucji* wykorzystali jedynie wcześniejsze doświadcze-

³¹ Według niektórych uczonych nad tekstem pracowali oprócz Orlika jego współpracownicy – A. Wojnarowski i H. Hercyk, chociaż nie można tego stwierdzić jednoznacznie ze względu na brak źródeł, N. V. Jefremova, *Pakti ě Konstitucěji Zakoněv ta Vol'nostej Vějs'ka Zaporoz'kogo 1710 r.*, „Naukovij Věsnyk L'věvs'kogo Juridiěnogo Ęnstitutu” 2 (2004), s. 202-204.

³² R. Luźny, *Pisarze kregu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska*, Kraków 1966, s. 10. W jednym z dokumentów szkolnych z lat 1734-1742 określono nawet Akademię jako uczelnię „polsko-słowańsko-łańcisną”, tamże.

³³ Rawita-Gawroński, dz. cyt., s. 39.

nia ukraińskie okresu Hetmanatu, o czym miałyby świadczyć przyjęte rozwiązania, które w zasadzie nie wprowadzały nic nowego w organizacji państwa³⁴.

Przy tym nie do końca słusznym wydaje się określenie analizowanego dokumentu *Konstytucją*, która to nazwa funkcjonuje w nauce ukraińskiej. Na gruncie polskim J. Feldman dokument ten określa paktami konwentami zawartymi pomiędzy nowym hetmanem a wojskiem kozackim³⁵, co też wydaje się nie do końca właściwe. Jest to raczej zbiór zasad fundamentalnych ustroju. We Francji istniało wówczas pojęcie *lois fondamentales*, w Rzeczypospolitej taką rolę pełniły Artykuły henrykowskie, podobne akty funkcjonowały w różnych systemach stanowych w Europie (np. w Szwecji, Szwajcarii, na terenie Włoch), ale nie nazywa się ich konstytucjami w znaczeniu nowoczesnym, takim jakie nadało temu terminowi Oświecenie, a zrealizowano dopiero w Stanach Zjednoczonych. Jednakże akt ogłoszony przez Orlika, określający zasady wojskowej demokracji, zawiera również pewne elementy nowoczesnej konstytucji, a więc aktu normatywnego, w którym zawarte są podstawy ustroju społecznego i państwowego, organizacja centralnych oraz lokalnych organów władzy, jak również prawa i wolności człowieka³⁶. Niektórzy dodają, iż konstytucja w rozumieniu takim, jakie nadano jej w XVIII w., to dokument będący odzwierciedleniem umowy społecznej, w której przedstawiciele zbiorowości określali zasady funkcjonowania danej wspólnoty (w tym przypadku państwa)³⁷. Ten element w *Konstytucji* również występuje.

Niestety normy *Konstytucji* nie były realizowane, chociaż formalnie obowiązywała ona na Prawobrzeżnej Ukrainie do 1714 r.³⁸ Wynikało to z ówczesnej sytuacji politycznej. Zgodnie z zapisem w preambule, Wojsko Zaporoskie nie utraciło nadziei na zdobycie wolności i w tym celu udało się pod osłonę *Serenissimi ac Potentissimi Regis Sueciae Caroli XII*. Tak więc sojusznikiem w walce skierowanej przeciwko Piotrowi I i gwarantem niepodległości Ukrainy miała stać się Szwecja, na co wyraził zgodę król Karol XII, uznając siebie w dokumencie akceptującym postanowienia *Konstytucji* za protektora Ukrainy³⁹. Oprócz Szwecji Ukrainie miał pomóc Chanat Krymski, Turcja oraz polska opozycja spośród stronników Stanisława Leszczyńskiego⁴⁰.

³⁴ Jefremova, *Pakti ě Konstytuciji*, s. 208-211.

³⁵ J. Feldman, *Polska a sprawa wschodnia 1709-1714*, Kraków 1926, s. 35. W nauce ukraińskiej stanowisko takie wyraża M. P. Vasilenko, *Konstytucja P. Orlika*, w: *Akademėčna juridična dumka*, pėd zag. red. Ju. Šemšucėnka, Kijėv 1998, s. 142.

³⁶ S. Grodziski, *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Kraków 1998, s. 321-326; *Konstytucjonoe (gosudarstvennoe) pravo zarubeżnych stran*, t. 1, red. B. A. Strašun, Moskwa 1993, s. 35.

³⁷ G. Górski, S. Salmonowicz, *Historia ustrojów państw*, Warszawa 2001, s. 383-387.

³⁸ P. Gural', *Ukrajins'ka konstytucija i konstytucjonalizm: genesis i suėasnı problemı*, w: *Garmonizacija zakonodavstva Ukrajini z pravom Jevropejs'kogo Sojuzu*, red. V. M. Kossak, L'viv 2003, s. 44.

³⁹ Należy zauważyć, że Karol XII był wtedy sojusznikiem Rzeczypospolitej, a mimo to poparł akt wyraźnie zwrócony przeciwko niej, użycząc – jak stwierdza J. Feldman – „patronatu spadkobiercom ideowym Chmielnickiego”. Feldman, *Polska a sprawa wschodnia*, s. 336. Niewątpliwie wskazuje to na duże znaczenie w tym czasie kozaków dla króla Szwecji.

⁴⁰ Kostomarov, dz. cyt., s. 628-629.

Jednak wyprawa z Benderów w styczniu 1711 r. przeciwko carowi rosyjskiemu⁴¹ zakończyła się niepowodzeniem, co przesądziło o utracie przez Orlika poparcia ze strony ludności ukraińskiej. Wówczas kontrnatarcie rozpoczął Piotr I. Zakończyło się ono wprawdzie również niepowodzeniem i car został zmuszony do podpisania tzw. pokoju pruckiego (od nazwy rzeki Prut), w którym zrzekł się pretensji do Ukrainy, ale zobowiązanie to zostało sformułowane bardzo nieściśle, tak że można go było tłumaczyć w dowolny sposób. Otóż car zobowiązał się *wyjść precz z ziem związanych z Polską Kozaków, Zaporozców, a także tych Kozaków, którzy pozostają w sojuszu z najjaśniejszym chanem Krymu*⁴². Wobec powyższego kolejne miesiące upływały na dyplomatycznych sporach, co należy rozumieć jako „ziemie Kozaków”. Ostatecznie wyjaśniono to w tekście podpisanego w czerwcu 1712 r. pokoju adrianopolskiego, stwierdzając, iż za „ziemie Kozaków” uznaje się tylko Ukrainę Prawobrzeżną i z niej właśnie car zobowiązał się wyprowadzić swoje wojska. Lewobrzeże zaś i Kijów pozostały pod jurysdykcją rosyjską.

W związku z zaistniałą sytuacją Orlik napisał w 1712 r. memoriał noszący tytuł *Wywód praw Ukrainy*. Cel tego memoriału autor ujął w sposób następujący: *Moim celem jest tylko pokazanie, że ona [tj. Ukraina] jest wolnym księstwem i że jej stany w sposób wolny wybierały hetmanów według własnego upodobania. Jest to fakt ustalony i prawda znana powszechnie, że naród kozacki i Ukraina byli wolnymi*⁴³. Na poparcie tego twierdzenia przywoływał tekst *Artykułów marcowych* Bohdana Chmielnickiego z 1654 r. oraz „konfirmasię” *Konstytucji* z 1710 r. z „dyplomem akceptującym”, wydane przez Karola XII. Opisując wypadki naruszania przez cara suwerenności Państwa Kozackiego zaznaczał: *Kozacy mają za sobą prawo ludzkie i naturalne, którego jedna z głównych zasad brzmi: naród zawsze ma prawo do protestu przeciwko uciskowi i przywrócenia swoich starodawnych praw, kiedy będzie po temu słuszna pora*⁴⁴. W ten sposób dowodził, że Ukraina jest pełnoprawnym podmiotem prawa naturalnego i stanowionego, a więc „prawa narodów”⁴⁵. Jak stwierdza W. S. Gors'kij, w memoriale faktycznie po raz pierwszy w Europie uzasadniono prawo państw do wolnego i niezależnego istnienia⁴⁶.

Początkowo Prawobrzeże z Orlikiem na czele stanowiło formalnie protektorat turecki, ale do terytorium tego zgłaszała pretensje Rzeczpospolita. Hetman zaczął rozważać możliwość porozumienia się z władzami Rzeczypospolitej, gdyż uważał, że

⁴¹ Brało w niej udział około 8 tys. zwolenników Orlika. Feldman, *Polska a sprawa wschodnia*, s. 61.

⁴² Cyt. za Jakowenko, dz. cyt., s. 281. Szerzej na temat kampanii pruckiej zob. Feldman, *Polska a sprawa wschodnia*, s. 60-72.

⁴³ *Vivid prav Ukrajinii*, za red. M. P. Parcel, L'viv 1991, s. 45 (z. jęz. ukraińskiego tł. L. Ćwikła).

⁴⁴ Tamże, s. 46.

⁴⁵ Na temat idei polityczno-prawnych, zawartych w memoriale oraz znaczenia memoriału dla ukraińskiego konstytucjonalizmu zob. szerzej N. V. Jefremova, *Charakteristika memoriału P. Orlika „Vivid prav Ukrajinii” ta jogo zagal'ne značennja dlja rozvitku ukrajins'koji politiko-pravovoji dumki počatku XVIII st.*, „Visnik L'vivs'kogo Universitetu. Serija juridična” 38 (2003), s. 77-83.

⁴⁶ V. S. Gors'kij, *Istorija Ukrajin's'koji filosofiji*, Kijiv 1997, s. 25.

w ten sposób uda mu się utrzymać, a właściwie uzyskać – gdyż jego władza była iluzoryczna – Prawobrzeże. W tym celu nawiązał kontakty z wojewodą sieradzkim Janem Koniecpolskim i hetmanem polnym koronnym Stanisławem Rzewuskim, roztaczając przed nimi wizję zjednoczenia Ukrainy Lewobrzeżnej i Prawobrzeżnej pod zwierzchnictwem Rzeczypospolitej. Jednak Rzeczpospolita nie chciała nowego konfliktu z Moskwą, więc nie była zainteresowana propozycją Orlika⁴⁷. Tymczasem Turcja, zajęta ważniejszymi dla niej problemami na Bałkanach, zawarła z Rzeczpospolitą w kwietniu 1714 r. umowę o ustąpieniu ze spornego terytorium, oddając pod jej władzę państwo Orlika⁴⁸. Wówczas wojska koronne pod dowództwem chorążego koronnego Jana Gałęckiego zmusiły oddziały Orlika do ustąpienia z Prawobrzeża, co ostatecznie utwierdziło go, że nie jest możliwe zapewnienie autonomii Ukrainie pod protekcją Rzeczypospolitej.

Orlik, zdając sobie sprawę, że jego idea wyzwolenia Ukrainy została przekreślona, udał się wraz z ze swoją rodziną i grupą najbliższych współpracowników przez Wiedeń i Stralsund do Szwecji. Na emigracji do końca życia przekonywał państwa europejskie o konieczności zawiązania koalicji przeciwko Rosji, widząc w Ukrainie naturalną barierę przeciwko imperializmowi rosyjskiemu⁴⁹. Najpierw powrócił do planu zjednoczenia Ukrainy w oparciu o Polskę, przy czym Ukraina miałaby być związana z Rzeczpospolitą unią, a jej autonomia opierałaby się na zasadach ugody białocerkiewskiej⁵⁰. Mimo nawiązania kontaktów z władzą Rzeczypospolitej plan się powiódł m.in. dlatego, że część Kozaków była nastawiona do niej wrogo. W 1720 r. Orlik wyjechał ze Szwecji i nawiązał kontakty z dworem wiedeńskim. Następnie przebywał w Rzeczypospolitej (m.in. w Częstochowie i Krakowie), chcąc pozyskać dla swych planów Augusta II⁵¹. Po zawarciu traktatu w Nystadt postanowił poszukać bezpiecznego azylu w Turcji. Jednak tam był niechętnie widziany ze względu na współdziałanie w tym czasie Turcji z Rosją na terenie Persji. Został więc skierowany do Salonik. Pobyt w tym mieście sam nazwał „niewolą”. Gdy w Rosji tron objęła Katarzyna I, hetman zaczął rozważać porozumienie z dworem carskim, ale plany te załamały się wraz ze śmiercią carycy. Następnie wiązał plany z dyplomacją francuską. W tym celu wszedł w porozumienie ze Stanisławem Leszczyńskim, teściem króla francuskiego, który sprzyjał jego staraniom⁵². Po wybuchu w 1736 r. wojny Turcji z Rosją działał po stronie tej pierwszej. W celach dyplomatycznych został wysłany do Jass, gdzie pozostał dłużej. Zmarł w Jassach 4 czerwca 1742 r.⁵³

⁴⁷ J. A. Gierowski, *Orlik Filip h. Nowina*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 24, Wrocław–Warszawa, Kraków, Gdańsk 1979, s. 199.

⁴⁸ Jakowenko, dz. cyt., s. 281-282; J. Perdenia, *Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przełomie XVII-XVIII w.*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1963, s. 252-258.

⁴⁹ Jakowenko, dz. cyt., s. 282. Zob. też A. G. Słjusarenko, M. V. Tomenko, *Ėstorĕja ukrajins'koji konstitucĕji*, Kijiv 1993, s. 10.

⁵⁰ Gierowski, dz. cyt., s. 199.

⁵¹ Tamże, s. 200.

⁵² Rawita-Gawroński, dz. cyt., s. 56-64.

⁵³ Jakowenko, dz. cyt., s. 283.

Wraz z odrodzeniem w końcu XX w. państwa ukraińskiego, stopniowo odkrywana jest również prawdziwa historia, która była wypaczana lub przemilczana w okresie zniewolenia Ukrainy. W historiografii rosyjskiej oraz radzieckiej Filip Orlik – podobnie jak inni wybitni Ukraińcy – uważany był za zdrajcę. Tymczasem już F. Rawita-Gawroński na początku XX w. uważał go za jednego z *najwykształceńszych i najdzielniejszych, jakiego kiedykolwiek Ukraina posiadała*⁵⁴. Nie mówiło się też o *Konstytucji*, której był autorem. Takie stanowisko zwolenników rosyjskiego imperializmu odbiło się na światowej historiografii, której *Konstytucja z 1710 r.* nie była znana. Obecnie, kiedy przywracana jest sprawiedliwość historyczna, naród ukraiński ma pełne prawo szczyścić się tym, że wniósł istotny wkład do światowego konstytucjonalizmu.

⁵⁴ Rawita-Gawroński, dz. cyt., s. 37.